

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА III

БРОЈ 3

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR III
VOLUME 3

Accepted on December 9th 2014, at the 9th meeting of the SASA Department of
Languages and Literature, following the reviews of academician
Nada Milošević Đorđević and academician *Predrag Piper*

Editor-in-chief

Corresponding member
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2015

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА III

БРОЈ 3

Примљено на IX скупу Одељења језика и књижевности
од 9. децембра 2014. године, на основу рецензија академика
Наде Милошевић Ђорђевић и академика *Предрага Пийера*

Уредник

дописни члан

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД

2015

Издаје
Српска академија наука и уметности

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж 450 примерака

Припрема
НМ либрис, Београд

Штампа
Службени сласник, Београд

© Српска академија наука и уметности, 2015

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је дописни члан Миро Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак *Трибина Библиотеке САНУ* покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године. У другом броју штампани су текстови са Трибине из 2013. године.

Прилози се објављују без измена, а нема текстова оних говорника који свој рад нису доставили.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ
28. I 2014 – 23. XII 2014.

Уредник
дописни члан Миро Вуксановић

Стручни сарадници
Биљана Јоцић и Стасја Церовић

САДРЖАЈ

<i>Планетѝа Дунав / Љубомир Симовић</i>	9
„Тийаник“ у акваријуму : 6. мај 2007 – 6. мај 2013. / Љубомир Симовић	9
<i>Срби у Угарској 1790–1918. / Василије Ђ. Кресѝић</i>	19
<i>Нормативна граматиѝка срѝског језика / Предраг Пићер, Иван Клајн</i>	31
<i>Дарови наших рођака. Књ. 5 / Владеѝа Јероѝић</i>	49
<i>Срѝска енциклопедија. Том 2, В – Вишеѝечка</i>	57
<i>Fractional calculus with applications in mechanics : vibrations and diffusion processes / Teodor M. Atanacković, Stevan Pilipović, Bogoljub Stanković, Dušan Zorica</i>	69
<i>Fractional calculus with applications in mechanics : wave propagation, impact and variational principles / Teodor M. Atanacković, Stevan Pilipović, Bogoljub Stanković, Dušan Zorica</i>	69
<i>Персијекѝиве развоја села : зборник радова са научног скуѝа одржаног 17–18. аѝрила 2013. године / уредник Драган Шкорић</i>	77
<i>Друшѝивено-ѝолиѝичка и научна мисао и делатносѝи Симе Марковића : зборник радова са научног скуѝа одржаног 28. марта 2012. године / уредник Александар Косѝић</i>	91

<i>Дан Библиотеке САНУ</i>	105
<i>Трибуна Библиотеке САНУ. Год. 1, бр. 1 / уредник Миро Вуксановић</i>	105
<i>Трибуна Библиотеке САНУ. Год. 2, бр. 2 / уредник Миро Вуксановић</i>	105
<i>Синџага / Маџија Власџар; са српскословенског језика превела Таџијана Субоџин-Голубовић ; уредник Косџа Чавошки</i>	119
<i>Огледи о џолиџичкој моћи у Визанџији : чиниоци и ослонци / Љубомир Максимовић</i>	133
<i>Сабрана дела. [Књ. 1–12] / Маџија Бећковић</i>	141
<i>Сусреџ и сукоб са науком / Зоран Л. Ковачевић</i>	143
<i>Исџоријска лингвистџика : когнитивно-џиџолошке студије / Јасмина Грковић-Мејџор</i>	155
<i>Косовско-меџохијски зборник. 5 / уредник Михаило Војводић</i>	167
<i>Иконописци српских сеоба = The icon painters of the Serbian migration / Динко Давидов</i>	185
<i>Просџаџа / Томислав П. Пејчић, Јован Б. Хаџи-Ђокић, Драгослав Т. Баџић</i>	193
<i>Aquatica : књижевности, кулџура / уредници Мирјана Деџелић, Лидија Делић</i>	207
<i>Српска демографска библиографија : 1945–2012. / уредник Часлав Оџић</i>	221
<i>Регистџар имена, уредника и говорника</i>	233

Историјска лингвистика : когнитивно-типолошке студије / Јасмина Грковић-Мејдор. – Сремски Карловци ; Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013

Говорили: академик Александар Лома
академик Милорад Радовановић
дописни члан Јасмина Грковић-Мејдор

У Београду, уторак 14. октобар 2014. у 13 часова

ДО КОРЕНА РЕЧИ

Имала је Јасмина Грковић-Мејдор четрдесет и једну своју годину када је постала редовни професор универзитета, а педесет када је изабрана за дописног члана САНУ. После читања њене нове књиге *Историјска лингвистика* и у њој осамнаест студија које се споразумевају на неколико језика, од којих је једна о изразу „боли ме глава“, једна о односу „прав“ и „крив“, једна о појму „здравља“ у индоевропским језицима, једна о наличју „греха“, једна о „заклетвама“ у православном свету, свака с толиком сређеношћу и поретком казивања да убија и помисао на немар, с прилазима одсвакуд у једну једину реч да би се видело како долази, каже, до „стварања језичких савеза“, како као „говорници српског језика“ док сведочимо да је неко *скренуо*, да је *уврнуи*, да је *учинио криви корак*, „у бити посматрамо свет на исти начин као и наши преци хиљадама година пре нас“, после читања таквих, овде намах узетих, силазака у корен речи, у њен први и данашњи смисао, у „језик као човекову слику света“, најпоузданији српски научник који би, по недостижном моделу Милке Ивић, написао историју два звања, на почетку речена,

редовни професор и дојисни члан, који би то без прекора изучио од помена до нашег дана, јесте управо Јасмина Грковић-Мејдор.

О књизи говоре академик Александар Лома, академик Милорад Радовановић и ауторка.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

АЛЕКСАНДАР ЛОМА

Написана и објављена у Новом Саду, потекла из пера једног члана наше куће, књига колегинице Јасмине Грковић-Мејдор с пуним правом се представља и на овој угледној Трибини, након што је 21. маја ове године доживела прву промоцију у своме родном месту, под кровом новосадског огранка САНУ. Мислим да би било корисно представити је и у другим нашим универзитетским центрима, да би се у њено предворје на тај начин увео што шири круг читалаца, не ради признања аутору, већ зарад њихове властите користи. Међутим, сâм сам се данас нашао у помало незгодној ситуацији, будући да сам о овој књизи већ говорио тог мајског дана у Платонеуму. У уметности је уобичајено да се праве варијације на исту тему, сетимо се, на пример, Хокусаијевих „Тридесет шест погледа на планину Фуџи“ или Монеовог циклуса „Руанска катедрала“, где један исти објекат бива сагледан из истог угла кроза све могуће промене дневног светла и временских услова. Но од мене се овде не очекује импресионистичка слика, него објективна информација о научном делу које је пред нама. Тако, описујући вам садржину књиге, не могу избећи да се у којечему не поновим – они од вас који су то већ слушали нека ми опросте – али ћу ипак тај основни нацрт излагања моћи да у овој прилици допуним понеким детаљем и обојим га понеком свежом импресијом, јер је у питању штиво које при сваком поновном читању пружа нове подстицаје.

Књига представља тематски добро осмишљен и складно компонован избор другде већ објављених радова – њих осамнаест, од којих су неки за ово издање дорађени – насталих у последњих седам година, времену које, скупа са оним које тек долази, можемо сматрати периодом ауторове пуне научне зрелости, квалитета који не искључује, већ, напротив, поспешује даље усавршавање и ширење видика. Наслов *Историјска лингвистика* свакако изискује додатно појашњење, које поднаслов *Когнитивно-типолошке студије* даје само у погледу методолошког приступа, али не и конкретног предмета разматрања. Тежиште је на грађи староцрквенословенског и других словенских језика, али је перспектива у којој се она сагледава знатно шира. Та је перспектива истовремено компаративна, будући да се словенска факта сагледавају у

поређењу са сродним индоевропским језицима, и типолошка, јер се осим генетски условљених сличности препознају и језичке универзалије присутне у језицима из свих делова света. Радови обухваћени књигом нису у тренутку свог настајања били намењени искључиво нашој домаћој публици, већ најширем кругу светских слависта а делом и језикословаца других усмерења (три су првобитно објављена на енглеском а овде дата у преводу на српски). Овако сабрани, они пружају могућност српском читаоцу – слависти или просто љубитељу језика и историје – да, полазећи од онога што му је блиско, прошири своје видокруге до далеких и неслућених граница. При томе не мислим само на сагледавање језика, већ и онога што језик одражава, а то је целокупна културна историја човечанства и сами обрасци људског мишљења. Наиме, на страницама ове књиге се традиционалне теме компаративно-историјске лингвистике непрестано преплићу са увидима модерне когнитивистике. Посреди је једно веома напредно усмерење у домену хуманистичких наука. Већ запажен и потврђен на међународном плану, аутор овом књигом чини, по мени веома потребан, искорак према домаћем образованом читалаштву. Циљна скупина нису само њени новосадски студенти, већ свако од нас ко жели да површинско, практично и синхронно познавање језика на прави начин продуби.

Између осталог, читалац ће сазнати да настанку неправилних конструкција типа *игра се с лойџом* у савременом српском претходи хиљадама година дуг језички развој од активног ка номинативном језичком типу, који са когнитивне тачке гледишта одражава ментални помак говорника индоевропских језика од погледа на свет у којем се човек осећа као интегрални део свога природног окружења и прилагођава му се, ка слици света у којој он природу осваја и себи потчињава. Сазнаће даље да су у вези с тим помаком и настанак инфинитива као граматичке категорије, маркирање директне евидентности у конструкцијама глагола опажања са акузативом партиципа, типа старословенске *Видјевшим је҃го всѣѣавша из мрѣѣвих*, замена безличног изрицања припадности личним (*жеља ми је да > имам жељу да*). Изненадиће се што обрти типа *боли ме глава* вуку корене из дубоке прошлости, представљајући ергативни синтактички модел старији од номинативног језичког типа. Проследиће поступни прелазак од јукстапозиције ка хипотакси у словенским језицима илустрован примером *ви сѣѣ нам рекли: „Да се сасѣанемо“ > ви сѣѣ нам рекли да се сасѣанемо*, где други члан од непосредног исказа прераста у зависну исказну реченицу. Разумеће како се у старосрпском развио футур типа *хоћу учиниѣѣи > учинићу* садејством унутрашњег језичког развоја и језичког контакта. Упознаће се ближе са појавом претварања самосталних лексема у суфиксе, на пример индоевропског глаголског корена **ter-* 'пре(вази)лазити' у формант за градњу компаратива. Видеће да се компаратив у индоевропском развио кроз три сукцесивна стадијума: изолативни, аглутинативни и

флексивни. Разјасниће му се универзални механизам семантичких промена путем метафоризације генеричких значења, каквом се, рецимо, дошло до тога да некога или нешто називамо слатким независно од било каквих гастрономских искустава. Научиће да иза структуралистичких бинарних опозиција типа 'прав' : 'крив' стоје когнитивни примитиви, засновани на физичком искуству, према којему је оно што је право и здраво, и обратно, а да *грех* изворно значи нешто криво, одатле скретање са правог пута, погрешку, и тек на крају, у своме хришћанском осмишљењу, и кривицу пред Богом. И још много тога што нећу стићи ни да поменем.

Не би ваљало да на основу примера које сам овако, помало збрда-здола, набацао створите утисак о структури књиге. Она је веома логично компонована и прилози у њој размештени су тако да следе нит излагања од општијег ка конкретнијем, од проблема језичке типологије одражених пре свега у синтактичким појавама, преко питања настанка појединих морфолошких категорија, до нових перспектива које пред етимолошком интерпретацијом лексичких гнезда и појединих речи отвара когнитивна лингвистика. Осим тога, то што сам за илустрације узимао српске и словенске изразе и речи не треба да завања у погледу ширине приступа. На пример, конструкција инфинитива са дативом размотрена је на грађи разних мртвих и живих индоевропских језика; поред старословенског, староруског, старочешког, старосрпског ту су хетитске, староиндијске, грчке и балтске паралеле. Појмовне метафоре којима се изражава значење 'здрав' истражене су најпре на свеукупном индоевропском лексичком материјалу, а затим упоређене са оним што пружају неиндоевропски језици разних породица: семитско-хамитске (староегипатски, хебрејски), кавкаске, синотибетанске, дравидске, угрофинске, палеоазијатске. Сличан компаративно-типолошки приступ примењен је и у свим осталим прилозима.

Ваља истаћи још једну врлину књиге и њеног аутора. Јасмина Грковић-Мејдор спада у оне научнике који не приступају пољу свога истраживања као неузораној ледини, који не руше старо да би градили ново. Њен методолошки поступак је модеран али није помодан, већ ваљано утемељен у укупној историји филологије од њених античких почетака преко компаративне лингвистике у њеном класичном, младограматичарском уобличењу и тековина структурализма до најновијих достигнућа на пољу когнитивистике и језичке типологије. То чврсто утемељење одсликава веома богата, зналачки коришћена и навођена литература на свим светским и словенским језицима, која пружа драгоцену полазиште свакоме кога би читање ове књиге подстакло на даље учење и властито истраживање. Вредност нове књиге Јасмине Грковић-Мејдор је двострука: са научне стране, она пружа нове и значајне доприносе, а са образовне може, на нашем језичком простору, послужити као ваљан увод у свој предмет, историјску лингвистику, на оном ступњу на којем се та наука данас налази у развијеном свету.

МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ

Књига *Историјска лингвистика (когнитивно-типолошке студије)* резултат је вишегодишњег рада на дијахроно усмереним, дакле палеолингвистичким, а когнитивно-типолошки усредсређеним лингвистичким истраживањима словенских језика у индоевропском окружењу, доминантно у областима синтаксе, семантике и лексикологије.

Њен аутор, проф. Јасмина Грковић-Мејдор, дописни члан САНУ, један је од наших најбољих лингвиста, професор на Филозофском факултету у Новом Саду (Одсек за српски језик и лингвистику), и сигурно један од наших понајбољих историчара језика, притом и међу најтемељнијим палеолингвистима у словенском свету данас. Ауторка је уз све и стручњак веома широких и дубоких знања, писац чије су књиге и студије наилазиле на изванредан пријем и одзив у лингвистичком и славистичком свету. У академским круговима ужива углед једнако врсног предавача и писца. Главни научни доприноси Јасмине Грковић-Мејдор су у областима: језик српске средњовековне писмености, историјска синтакса српског и српкословенског језика, синтакса и лексика старословенског језика, теоријско-методолошке основе историјске синтаксе и семантике, филолошко-лингвистички приступ историјскојезичким темама (с тежиштем на језичкој типологији и когнитивној семантици); диглосија и функционалнојезичка раслојеност у српском средњем веку, етимолошка и семантичка проучавања српског средњег века, с погледом на далекосежне (пра)словенске и (пра)индоевропске процесе, и когнитивни темељи језичке промене у њиховој типолошкој перспективи. Најрепрезентативније за рад Јасмине Грковић-Мејдор јесу следеће синтезе: *Софијска служба светом Сави. Палеографска, орфографска и језичка исписивања*, Нови Сад 1986; *Језик Псалтира из штамарије Црнојевића*, Подгорица 1993; *Списи Димитрија Канџакузина и Владислава Грамајика*, Београд 1993 (приређивање, уводне студије, преводи, коментари); *Ђурађ Црнојевић, Јеромонах Макарије, Октоих њвогласник*, I–II, Цетиње 1996 (приређивање, уводна студија, превод, коментари); *Писања из старословенске синтаксе и лексике*, Нови Сад 2001; *Павле Ивић, Студије из српске средњовековне писмености. Целокућна дела Павла Ивића VI*, Ср. Карловци – Нови Сад 2008 (приређивање); *Стандардизација старословенског ћириличног писма и његова регистрација у уникоду*, Београд (САНУ) 2009 (коуредник и аутор); *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*, München–Berlin–Wien, 2010 (коуредник и аутор); *Теорија дијахронијске лингвистике и проучавање словенских језика*, Београд (САНУ) 2010 (коуредник и аутор, Грковић-Мејдор и Радовановић 2010); *Историјска лингвистика. Когнитивно-типолошке студије*, Ср. Карловци – Нови Сад, 2013. Најсроднија овде приказиваној јесте књига – претходница овој, *Списи из историјске лингвистике*, Ср. Карловци – Нови Сад 2007 (у

складном следу с овом што је данас представљамо, и тематски и општелингвистички гледано (Грковић-Мејџор 2007).

Књига о којој је данас овде реч садржи следећа поглавља: *Предговор* (5–7); *Когнитивни аспекти развоја њранзијивности* (8–32); *Улога синџаксичке њранзијивности у развоју словенских синџаксичких сџрукџура* (33–54); *Ка реконсџрукцији њрасловенске синџаксе* (55–71); *Датив + инфинитив: њраиндоевројско њорекло и словенски развој* (72–97); *О консџрукцији акузатива с њарџицијом (џиџолошки и когнитивни аспекти)* (98–115); *Развој њредикаџивне њосесије у словенским језицима* (116–138); *Развој фужура у сџаросрџском језику* (139–170); *Образац срџског „боли ме глава“ као синџаксички архаизам* (171–193); *О њраиндоевројском комџарџиву у свеџлу језичке џиџологије* (194–205); *О доџриносу језичке џиџологије еџимолошким исџраживањима* (206–218); *Когнитивне основе семанџичке њромене* (219–245); *’Прав’ и ’крив’ као когнитивни њримџиви* (132–266); *Прилог исџорији лексџко-семанџичке групе -грџх-* (267–291); *Појам здравља у индоевројским језицима* (292–313); *О њрасловенским формулама закљњања* (314–339); *Формуле с њридевом цџљ у сџаросрџским њовељама* (340–349); *О семанџици сџарословенских њридева добрџ и благџ* (350–364); *Глаголи њерџеџије у сџарословенском језику* (365–388), *Садржај* (389–390).

Тематски и методолошки гледано, лако се опажа да се у књизи доминантно трага за когнитивним и лингвистичким узроцима, механизмима и законитостима појединачних, системских и типолошких језичких промена, притом не само описивањем појава у човековом језичком и менталном свету, већ и објашњењима њиховим. Свему се томе у овој књизи приступа, у веома савременом лингвистичком смислу, у контексту природе човекових сазнајних моћи – кроз процесе језиком обликоване концептуализације, категоризације, класификације и систематизације света, а са увидима у опште закономерности мисаоних процедура и перцептивних навика, образаца и моћи човекових – у историјској вертикали њиховој. „Увек с питањем: ако је језик човекова слика света, шта је у тој слици универзално, а шта посебно, везано за поједине заједнице и културе, о чему сведочи обиље структурно и типолошки разноврсних језика? У одгонетању језичког ткања одговор на ово питање није лако дати, будући да је сваки систем сложени преплет општих когнитивних образаца и културом условљених модела света. Трагаоцу који као когнитивни археолог сакупља трагове мозаика расутог у времену и простору награда је тренутак када се наизглед неповезани делови склопе у слику“ (из Предговора). Дугогодишња, темељна и „дубинска“ проучавања језичког феномена приклонила су ауторку теоријском приступу по којем је „основна типолошка детерминанта језика семантичке природе“. За ауторку ових расправа, „дубински семантички ’калуп’ језика истовремено је и одраз темељне слике света“, будући да он рефлектује, на пример, „да ли свет посматрамо као датост, чији

смо део, или као простор свог агентивног деловања, којим тај свет контролишемо и мењамо“, што „показује нераскидиву везу когнитивног и типолошког аспекта језика, истакнуту насловом ове књиге“.

Све у свему, од општих теоријских оквира у којима је књига промишљана, неколико њих су у самим темељима савремене опште и дијахронијске лингвистике – то су: *когнитивна семантика, језичка психологија, лингвистичке универзалије, квантитативна лингвистика и фази лингвистика* градирања односно скалирања појава.

Ево неколико тематских илустрација садржине ове књиге Јасмине Грковић-Мејдор: како Индоевропљани и Словени језички концептуализују појмове здравља и болести (те се у нас може бити чак и „здрово болестан“), како се Индоевропљани и Словени заклињу од давнина до данас, шта је универзално, барем инваријантно у језички исказиваном поимању поседовања, опажања, поређења, транзитивности, персоналности, времена, па у његовим оквирима и будућности, о семантичкој релацији и језичким метафорама изведеним из концепата *прав-крив, добар-благ, грех-грешан*, о језичким формулама са обрасцем *цео-нецео*, како су се промене у схватању света и дејствујућих сила у њему, а са тим увези и улогом човека у свему, одражавали на синтаксу индоевропске и словенске реченице, [...]. Укратко речено, у овој књизи имамо, с једне стране проциљиву, а са друге ерудитну приповест о језичкој историји и језичкој слици човека и његовога виђења света.

Студије што чине ову књигу настајале су, с једне стране гледано, у духу добре филолошке традиције и, са друге стране виђено, у кључу брижљиво одабираних општелингвистичких и когнитивистичких тековина данашњице – притом са укључивањем у темељне токове савремене дијахроне когнитивне лингвистике, те лингвистичке типологије и контактологије. Но, важно је напоменути и да ауторка у њеном општем приступу не подлеже замкама научних мода и занемаривања научне традиције, ни када су у питању чињенице, знање и лектира, ни када су у питању базична научна полазишта, начела суђења и закључивања о стварима. То је наводи и на размишљање типа: зашто се многи у савременој лингвистици понашају као овисници о потреби да мистификују властиту оригиналност, као да се нико пре њих лингвистиком није бавио, особито на релацији америчка лингвистика с једне стране – европска (француска, немачка и друге), с друге стране, те руска филолошка и филозофска традиција с треће стране? Овакав теоријско-методолошки приступ омогућује увид у крупније типолошке процесе који су одредили развој индоевропских (и словенских) језика у домену синтаксе и семантике, али и разумевање логике језичке промене и њених општијих законитости (о чему посебно, сведоче поглавља *Когнитивни аспекти развоја транзитивности* и *Когнитивне основе семантичке промене*). Књига је приређена „с циљем да лингвистичкој али и широј научној јавности представи холистички теориј-

ско-методолошки приступ у историјској лингвистици, увиде у логику језичке промене и суштинску важност језика за поимање људске природе“. Међу кључним појмовима око којих се усредсређују објашњења посматраних појава у дијахронијској језичкој перспективи – јесу: *градуелности* језичких промена и *фазичности* човековог језичког, семантичког, и менталног света уопште (подробније о градуелности и фазичности: РАДОВАНОВИЋ 2009¹, HANSEN – GRKOVIĆ-MAJOR 2010²; ПАВЛОВИЋ 2013³).

Књига *Историјска лингвистика : когнитивно-типолошке студије* професора др Јасмине Грковић Мејдор, дописног члана САНУ, у великој је мери, с једне стране, слика ауторових погледа на науку, човека и његов језик, а са друге, слика темељних актуелних праваца у раду на откривању тајни човекове језичке и менталне прошлости. Аутор овога приказа уверен је да је та књига једна од преломних⁴ у развоју српске дијахронијске лингвистике, и важна карика у развоју опште палеославистике и палеоиндоевропеистике.

Диван дан, дивна књига, диван аутор, диван амбијент Академијин, дивна Трибина библиотеке САНУ, диван водитељ, дивна публика, и радосни приказивачи. Треба да будемо пресрећни кад год се толике *добре* и *благ* околности одједном стекну на једном месту у животима нашим. Дакле – хвала Срећи и животном труду аутора књиге – нашем колеги и пријатељу Јасмини Грковић-Мејдор.

ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈДОР

Почаствована приликом да се промоција моје књиге одржи у САНУ, желим најпре да искажем захвалност уреднику Трибине Библиотеке САНУ, господину Миру Вуксановићу, као и мојим драгим колегама Александру Ломи и Милораду Радовановићу што су у њој узели учешћа.

¹ Радовановић, Милорад. *Увод у фази лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009 (Библиотека Елементи, 82).

² Hansen, Björn and Jasmina Grković-Major (eds.). *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*. München–Berlin–Wien: Verlag Otto Sagner, 2010 (Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 74).

³ Павловић, Слободан. *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013 (Библиотека Књижевност – језик – култура).

⁴ На том путу нарастања новосадске дијахронијске лингвистике, из исте, новосадске „школе“ знања и рада опажамо и књигу: Слободан Павловић, *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику* (Павловић 2013). О неким радовима Јасмине Грковић-Мејдор и Слободана Павловића (који чине потку овде приказиване и управо поменуте књиге), уп. у: Радовановић, Милорад. О логици језичке промене. *Глас САНУ* CDXIV (2012): 29–42 (Одељење језика и књижевности 28).

Ова књига се рађала годинама, кроз студије појединих језичких тема. У здању које је ницало темељ је увек била подробна филолошка анализа грађе, а теоријска надградња сама се из ње уобличавала, водећи ка виђењу да је једини ваљани приступ феномену језика – холистички. Онај који му приступа као систему чији су нивои садејствујући делови целине, истовремено сагледавајући његову структуру као спрегу човековог универзалног когнитивног устројства и семиотичког система заједнице којој припада, уз то и мноштва ванјезичких чинилаца.

Аријаднина нит у бављењу наизглед разнородним истраживањима увек ми је било питање: ако је језик човекова слика света, шта та слика, настала у преплету наших когнитивних моћи и света који нас окружује, говори о нама самима? Шта је у њој опште, а шта посебно, везано за поједине системе, о чему сведочи обиље структурно и типолошки разноврсних језика? Историјска лингвистика овим питањима додаје још једну, глотогонијску димензију: како је тај језиком уобличени свет настајао, како се мењао и зашто?

Холистички приступ нужно је водио ка типолошком, у основи којег лежи уверење да је бит језика семантичке природе, те да се конфигурација свакога језика заснива на дубинском концептуалном типу, „калупу“ који одређује устројство свих његових нивоа – синтаксе, лексике, морфологије итд. Временом се рађала увереност да типолошки „калуп“ није случајан, већ да је одраз одређене представе о свету, одакле и поднаслов књиге: *когнитивно-типолошке студије*.

У области синтаксичке типологије уочавају се два основна језичка типа: онај којем је окосница у реченици тема и онај који у први план ставља вршиоца радње. Говорници првога типа виде свет као датост и целину, у њему је људско биће интегрални део сложене структуре постојања, у којој су сви елементи повезани унапред одређеним улогама. У митској свести његових говорника човек стога не може бити супротстављен природи, он се њеним законима прилагођава. Није случајно што је овај тип карактеристичан за ловачко-сакупљачке заједнице. Насупрот томе, говорници другог типа виде окружење као простор свог агентивног деловања, контроле, освајања, они прилагођавају природу себи, и у том смислу се издвајају из ње. На синтаксичком плану ово се манифестује категоријама субјекта и објекта.

Истраживања упућују на то да је праиндоевропски временом мењао свој профил, а овај процес обухватао је и историју из њега пониклих језика, међу њима и словенске групе: кретао се од система у којем је централна тема ка ономе у којем је протагониста – вршилац радње. И оно сведочи о промени поимања човекове улоге у свету.

С обзиром на пригоду, навешћу само једну илустрацију: начин означавања посесије. У праиндоевропском, те и прасловенском, није постојао глагол 'имати' у савременом значењу, иначе редак у језицима света. Посесија

се исказивала конструкцијом која би се могла представити као 'пријатељ постоји за мене'. *Ja* није субјекат који нешто поседује, већ се постојање пријатеља само доводи у везу са мном, а на основу инхерентних особина појма 'пријатељ' закључује се каква је релација у питању. Временом се развија тзв. *habeo*-конструкција којом се дати однос представља као субјекатско-објекатски: 'имам пријатеља'. Глагол 'имати' је постепено ширио опсег употребе, до те мере да у неким језицима данас можете скоро све 'имати'. Још у другој половини XVIII века представник картезијанске лингвистике Димарсе изнео је запажање о умножавању конструкција са 'имати' којима се у француском саопштава о менталним стањима. Две стотине година касније је Фром, на примеру енглеског, показао исто, закључујући да би сâм Димарсе био запањен ширењем *habeo*-конструкција у западноевропским језицима. Те 'имамо идеју / жељу / намеру' и сл. У односу на *желетии* и *жеља ми је*, чиме се саопшта о доживљавању одређенога стања, *имам жељу*, са именицом *жеља* у позицији објекта, имплицира контролу субјекта над доживљајем.

У области историјске семантике, једна од кључних тема у књизи јесте како човек гради апстрактни појмовник: да ли у том, и појмовном и језичком расту постоје законитости. Основни механизам у овоме је, како је давно примећено, метафора са метонимијом, при чему се сложенији, апстрактни појам објашњава једноставнијим, конкретним. У изналажењу дијахронијских путева метафоризације кључну улогу у историјској семантици има етимологија. Етимолошки речници пружају, како је истакао Меје, све што се може пожелети за изналажење узрока промене. Тако откривамо да се речи за емоције заснивају на означавању њихове физиолошке компоненте или индикативног понашања. Рецимо, реч 'страх' може у корену имати 'бег; дрхтање; укоченост': грч. φόβος је још код Хомера 'бег, као последица страха', лат. *pavor* је 'дрхтање; страх', преовлађујуће тумачење казује да је срп. *сѝрах* везано за 'укоченост'. Будући да је реакција на страх универзална одлика *Homo sapiens*-а (и не само његова), исто видимо и у језицима ван индоевропске групе: угрофинским, кинеском, изумрлом акадском итд. Или, ментални процес 'схватања' појмовно и језички је заснован на процесу физичког хватања, што видимо у самом срп. *схваћѝиѝи*, енгл. *grasp*, франц. *comprendre*, итал. *capire*, али и у низу неиндоевропских језика, попут хебрејског, корејског, мађарског, тамилског, индијанских језика. Сличним путевима се градио укупни апстрактни речник.

У обликовању апстрактног лексикона важну улогу игра скуп појмова који сам назвала *когниѝивни ѝримѝивни*. Њима се не само „објашњава“ ново искуство, оно се истодобно класификује и вреднује као позитивно и негативно, те се и јављају у бинарним опозицијама. Једна од њих, распрострањена у језицима различитих породица (кинеском, баскијском, мађарском, јапанском итд.) јесте 'прав' : 'крив'. Навешћу примере из српског језика. Коренове са основним значењем 'крив' крије низ речи, не само лако препознатљиво *кривац*,

већ и *зао*, *луд*, *лукав*, *грех*, *блуд*, *хула*. Све оне припадају сфери негативног, онога што одступа од 'правог', пожељног, било да је реч о понашању, моралној особини, преступу у односу на заједницу итд. Насупрот томе је 'прав' – у *йрáво*, *йрaвдa*, *йрaвилo* и др. У формулама повеља српских средњовековних владара налазимо глагол правити 'управљати': *начехъ съ богомъ краљевати и правити прѣстољь сръбьскіиѣ земли* 'почех с Богом краљевати и управљати престол српске земље', што показује да је дужност краља да 'управља онако како треба, води правим путем', не да *влада*, што је изворно 'имати моћ, власт над неким', тј. 'господарити'.

У скупини ових примитива налазе се и 'сјајан', 'цео', 'чист', 'пун' 'чврст', 'добро обликован, уклопљен', а насупрот њима 'таман', 'не-цео', 'не-чист', 'не-пун', 'не-чврст', 'не-складан' (чиме списак вероватно није ограничен). Они су универзалног карактера, а конкретан језик предност даје некоме од њих. Док је основна појмовна метафора за 'зао' у словенским језицима 'крив', у кинеском је то и 'црн', у баскијском 'не-чист', у алтајским језицима 'не-чврст', у картвелским 'не-пун'. У једном језику можемо наћи и више речи за неки појам, али је њихов концептуални темељ увек из исте скупине. На пример, у старословенском постоје два глагола за 'излечити': *исцѣлѣти* 'учинити целим > излечити' и *исцѣлѣти* 'учинити чистим; вратити нешто у првобитан састав, ненарушен секундарним примесима > излечити'. На дубоку утемељеност когнитивних примитива указује и њихова трајност. Израз сленга да је неко *йукао* разумеће сваки говорник српског језика када га први пут чује, управо зато што је заснован на древном концепту здравља као целости, тако дубоком да сеже све до шаманске праксе исцељења.

И неизбежно питање: зашто је тако? 'Сјајан' је основа за позитивно вредновање јер без светлости нема вида, основног чула, те ни визуалне контроле над окружењем, без ње тешко да можете ловити, сакупљати плодове или гајити биљке. Бити 'прав', 'чврст', 'цео' значи бити здрав, што је за опстанак људске врсте, која је најдужи део свог постојања провела изложена милости и немилости природе, било од пресудног значаја; здрава биљка је чврстога стабла или стабљике, осушена се повија (криви) губећи чврстину; ходати правим путем значи видети далеко испред себе, док кривудава пут онемогућује уочавање могућих опасности.

Когнитивни примитиви су тако утемељени на елементарном и општем искуству *Homo sapiens*-а. Отуда су и универзални. Са становишта генезе језика, они су вероватно имали и адаптивну улогу. Позитивно и негативно вредновање феномена изазива одговарајућу модулацију когнитивног система, налажући различите стратегије којима човек одговара на захтеве које пред њега поставља одређена ситуација: позитивне подстичу холистички приступ, негативне усредсређивање на детаље потенцијално претећих стимулуса. Отуда су примитиви морали имати својеврсну деиктичку функцију, као језички сигнал који је изазивао одговарајући когнитивни одговор. Што

